

Anita Barbara Młynarczyk-Tomczyk

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

mlynarczyk.anita@wp.pl • <https://orcid.org/0000-0002-7116-4198>

Wizerunek Niemiec w podręcznikach do nauczania historii od II połowy XX wieku do czasów współczesnych. Jego polityczne i historiograficzne determinanty

The image of Germany in history schoolbooks from the second half of the 20th century to the present. Its political and historiographical determinants

Das Bild Deutschlands in Geschichtslehrbüchern von der 2. Hälfte des 20. Jahrhunderts bis zur Gegenwart. Seine politischen und historiographischen Determinanten

Słowa kluczowe: Polska, edukacja, Niemcy, polityka, historia

Keywords: Poland, education, Germany, politics, history

Schlüsselwörter: Polen, Bildung, Deutschland, Politik, Geschichte

STRESZCZENIE

Narracja podręczników do nauczania historii jest pochodną obowiązującego przekazu historiograficznego oraz, a może przede wszystkim, polityki historycznej kreowanej przez władze państwowe. Podręczniki do nauczania historii uważa się też za jedno z podstawowych czynników kształtujących w świadomości całych pokoleń, społeczną pamięć o przeszłości. Celem artykułu jest zaprezentowanie newralgicznych punktów w historii stosunków polsko-niemieckich, które znajdują odzwierciedlenie w podręcznikach do nauczania historii XX i XXI wieku oraz próba ukazania potencjalnego wpływu tego przekazu na postawy starszego (edukowanego do 1989 r.) i młodszego pokolenia Polaków (przez pryzmat badań ankietowych). Obraz polsko-niemieckich relacji zawarty w kompendiach ukazany jest w szerszym kontekście, zarówno bieżącej polityki, jak też historiografii.

ABSTRACT

The narrative of history textbooks is a derivative of the historiographical message prevailing and, perhaps above all, the historical policy created by the state authorities. History textbooks are also considered to be among the primary factors that shape, for whole generations, the social memory of the past. The aim of this article is to present the critical points in the history of Polish-German relations, which are reflected in the history textbooks of the 20th and 21st centuries, and to attempt to show the potential impact of this message on the attitudes of the older (educated until 1989) and younger generation of Poles (through the prism of survey research). The picture of Polish-German relations contained in the compendia is shown in a broader context, both of current politics and historiography, which complements the previous coverage. In addition, the latest results of surveys addressing the subject of Polish-German relations are included.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Narrativ der Geschichtsschulbücher ist ein Derivat der geltenden historiografischen Botschaft und vielleicht vor allem der von den staatlichen Behörden geschaffenen Geschichtspolitik. Geschichtsbücher gelten auch als einer der wichtigsten Faktoren, die das gesellschaftliche Gedächtnis der Vergangenheit im Bewusstsein ganzer Generationen prägen. Ziel des Artikels ist es, die wichtigsten Punkte der Geschichte der deutsch-polnischen Beziehungen, die sich in den Geschichtsbüchern des 20. und 21. Jahrhunderts widerspiegeln, darzustellen und zu versuchen, die möglichen Auswirkungen dieser Überlieferung auf die Einstellungen der älteren (bis 1989 ausgebildeten) und jüngeren Generation von Polen (durch das Prisma von Umfragen) aufzuzeigen. Das in den Kompendien enthaltene Bild der deutsch-polnischen Beziehungen wird in den breiteren Kontext sowohl der aktuellen Politik als auch der Geschichtsschreibung gestellt.

WSTĘP

Dobrosąsiedzkie stosunki wymagają nieustannej pracy na wielu płaszczyznach. Ważną rolę oprócz takich determinantów, jak bieżące wydarzenia polityczne odgrywała i nadal odgrywa szkolna edukacja historyczna. Literatura naukowa na temat stosunków polsko-niemieckich przez pryzmat podręczników szkolnych, jest pokaźna, tak z historycznego¹, jak i socjologicznego punktu widzenia². Dobrze zbadane są również polsko-niemieckie miejsca pamięci³. W odniesieniu do przekazu podręczników

¹ Dla okresu II RP – zob. G. Okła, *Wielokulturowość w nauczaniu historii w okresie Drugiej Rzeczypospolitej*, Kielce 2008, s. 134–148. Dla PRL – zob. Z. Mazur, *Obraz Niemiec w polskich podręcznikach szkolnych do nauczania historii. 1945–1989*, Poznań 1995, którego praca stanowi próbą odtworzenia i analizy mechanizmów, jakimi kierowały się władze Polskiej Ludowej przy kreowaniu obrazu dziejów Polski i jej sąsiadów na użytek własnego społeczeństwa. Wykład koncentruje się wokół analizy trzech paradygmatów: klasy, narodu i państwa, na których opierała się – zdaniem Zbigniewa Mazura polska powojenna historiografia. Uwzględniające podręczniki po 1989 r. – zob. D. Nowak, *Granica na Odrze i Nysie Łużyckiej w polskich podręcznikach do historii*, w: *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej Pogranicza i centra współczesnej Europy. Różnorodność praktyk i teorii*, red. nauk. D. Szaban, J. Nyckowiak, T. Kołodzie, Zielona Góra 2015, s. 175–188; I. Lewandowska, S. Zloch, *Polsko-niemiecki projekt „Pruzenland. Regionalne konstrukcje tożsamości w podręcznikach szkolnych Niemiec, Polski i Rosji*, „Zapiski Historyczne” 2012, z. 1, s. 103–118.

² E. Nasalska, *Polsko-niemieckie dyskursy edukacyjne lata 1949–1999*, Warszawa 2004; I. Lewandowska, S. Zloch, op. cit., s. 103–118.

³ W wielotomowej pracy *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, red. R. Traba, H. Henning Hahn, współpraca M. Górny, K. Kończal, t. I: *Wspólne/oddzielne*, Warszawa 2015; t. II: *Wspólne/Oddzielne*, Warszawa 2015; t. III: *Paralele*, Warszawa 2012; t. IV: *Refleksje metodologiczne*, Warszawa 2013.

zaznacza się, że ich narracja jest pochodną obowiązującego przekazu historiograficznego oraz, a może przede wszystkim, polityki historycznej kreowanej przez władze państwowe. Jednocześnie wskazuje się na podręczniki do nauczania historii, jako jedne z podstawowych czynników kształtujących w świadomości całych pokoleń społeczną pamięć o przeszłości⁴.

Celem artykułu jest przedstawienie newralgicznych punktów w historii stosunków polsko-niemieckich, jakie prezentowane były (i są) w podręcznikach do nauczania historii II połowy XX i w XXI w. Obraz polsko-niemieckich relacji zawarty w kompendiach ukazany jest w szerszym kontekście, zarówno bieżącej polityki, jak też historiografii. Autorka zestawia trudne relacje polsko-niemieckie, wynikające z doświadczeń II wojny światowej i niestabilnej kwestii granic w Polsce po jej zakończeniu, przybliża na konkretnych przykładach obraz polsko-niemieckich punktów stykowych w historiografii i edukacji historycznej, ograniczonej wstecz do okresu powojennego. Był to czas, gdy na postawach ogółu społeczeństwa polskiego wobec Niemców zaciążyły doświadczenia II wojny światowej i problem granic po jej zakończeniu, a antyniemieckość była przez długi okres jedną z płaszczyzn, na której działania propagandowe komunistycznej władzy, zbiegały się z odczuciami społecznymi⁵. Wprawdzie dokonujący analizy kilku podręczników do historii, wydanych po 1970 r., Gerard Labuda (polski historyk, mediewista, znawca historii Słowiańszczyzny Zachodniej, w tym dziejów Pomorza i Kaszub), nie dopatrywał się w nich „świadomego przekręcania ani tendencyjnego przedstawiania faktów z historii stosunków polsko-niemieckich⁶, ale jednostronność, obciążona balastem bieżącej polityki, jest w nich widoczna dość wyraźnie. Zaprezentowane przez autorkę „newralgiczne” momenty z ponad 1000-letniego polsko-niemieckiego sąsiedztwa, trafnie to odzwierciedlają.

NIEMCY – SPOJRZENIE NA TRUDNE RELACJE. POLITYKA I HISTORIOGRAFIA

Granica zachodnia na Odrze i Nysie Łużyckiej, była do lat 70. XX w. zarzewiem konfliktu międzynarodowego między Polską a Niemcami. Ustaloną w Poczdamie 6 czerwca 1950 r. zachodnią granicę Polski, uznała Niemiecka Republika Demokratyczna, a dopiero 20 lat później – 7 grudnia 1970 r., uczyniła to samo Republika Federalna, potwierdzając jej nienaruszalność⁷. Wytyczenie, na podstawie umowy po-

⁴ Te obszary, które za Barbarą Szacką, nazywa się potoczną pamięcią społeczną oraz pamięcią upowszechnianą, obejmującą m.in. treści podręczników – zob. E. Nasalska, op. cit., s. 17.

⁵ Ibidem, s. 63.

⁶ Ibidem, s. 132.

⁷ Szerzej na temat relacji polsko-niemieckich w PRL zob. m.in. J. Antoniewicz, *Układy i porozumienia między PRL i RFN w latach siedemdziesiątych na łamach „Das Ostpreussenblatt”*, Meritum, t. I, Olsztyn 2009, s. 201–211; T. Dubowski, *Układ między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Federalną Niemiec o podstawach normalizacji ich wzajemnych*

czdamskiej, nowej granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej, poskutkowało przymusowym przesiedleniem ludności niemieckiej⁸, co również stało się punktem zapalnym w relacjach polsko-niemieckich, niewygasłym do dnia dzisiejszego⁹.

Stałe przekonywanie polskiego społeczeństwa przez władze komunistyczne o odwiecznym konflikcie z Niemcami, było w PRL, nieodłącznym elementem, tzw. „polityki pamięci”¹⁰. „Obrona” polskiego stanu posiadania na Ziemiach Zachodnich stała się też domeną działalności naukowej archeologów i historyków. Do największego propagatora praw Polski do tzw. Ziem Odzyskanych, należał archeolog Józef Kostrzewski (1885–1965). Swą tezę o pradawnym zasiedleniu Słowian między Odrą i Bugiem oraz Bałtykiem i Karpatami, jako zaprzeczenie funkcjonującej w gronie niemieckich historyków „teorii najazdu”, zgłosił już w 1913 r. w swej *Wielkopolsce w czasach przedhistorycznych* i pozostał jej wierny do końca życia¹¹. Po II wojnie światowej, jego teza dobrze wpisała się w problem wciąż podważanej w Niemczech Zachodnich, polskiej granicy zachodniej, co traktowane było, jako realne zagrożenie¹². W obliczu napiętej sytuacji granicznej, J. Kostrzewski akcentował fakt, że w Niemczech Zachodnich dotychczasowe poglądy podważające autochtonizm Słowian w Dorzeczu Odry i Wisły nie uległy zmianie¹³. W dysputy włączyli się również historycy. Oni z kolei, w obliczu niedawnych doświadczeń związanych z wojną i okupacją, a także wciąż kwestionowanych granic zachodnich, korzeni Polski współczesnej doszukiwali się

stosunków z 1970 r. – refleksje na tle bońskiej polityki europejskiej i wschodniej, Miscellanea Historico-Iuridica, 2020, t. XIX, z. 2. Warto dodać, że wspomniany układ przyczynił się do usankcjonowania polsko-niemieckiej komisji podręcznikowej. Wspólna Polsko-Niemiecka Komisja Podręcznikowa Historyków i Geografów (choć wówczas jeszcze nie miała sformalizowanej nazwy, a powołano ją oficjalnie dopiero w październiku 1972 r.), rozpoczęła działalność pod egidą Komitetów ds. UNESCO obu krajów, pierwszy raz spotkała się w Warszawie 22 lutego 1972 r. Jej zadaniem była rewizja podręczników szkolnych do historii i geografii oraz innych przedmiotów. Nigdy jednak nie udało się zorganizować trójstronnych obrad podręcznikowych między PRL–RFN–NRD. Co ciekawe, już w 1971 r. powołano dodatkową Komisję Podręcznikową Polska–NRD do spraw Podręczników Szkolnych do Nauczania Historii i Geografii, która działała do 1989 r., jednak nie odniosła sukcesów i była praktycznie nieznana – zob. B. Dziewanowski-Stefańczyk, *Współpraca polskich i (zachodnio)niemieckich historyków po II wojnie światowej*, *Interakcje. Leksykon komunikowania polsko-niemieckiego*, <http://www.polska-niemcy-interakcje.pl/articles/show/37> (dostęp: 25 V 2022 r.).

⁸ P. Kacprzak, *Wysiedlenie Ludności niemieckiej z Polski do radzieckiej strefy okupacyjnej w Niemczech w 1947 roku*, „Acta Universitatis Wratislaviensis, no 3322, „Przegląd Prawa i Administracji” 2011, LXXXV, s. 287; szerzej, s. 287–305.

⁹ „Wypędzeni” *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/wypedzeni;3998939.html> (dostęp: 25 V 2022 r.).

¹⁰ Szerzej na temat tzw. polityki historycznej, zob. K. Kącka, *Polityka historyczna: kreatorzy, narzędzia, mechanizmy działania – przykład Polski*, w: *Narracje pamięci: między polityką a historią*, red. K. Kącka, J. Piechowiak-Lamparska i A. Ratke-Majewska, Toruń 2015, s. 63–64.

¹¹ W. Hensel, *35 lat naukowej działalności Józefa Kostrzewskiego. Uczony i człowiek*, „Przegląd Zachodni” 1947, nr 6, s. 502. Teoria ta została sformułowana po I wojnie światowej. Jej powstanie było inspirowane teoriami archeologów niemieckich, wywodzących się ze szkoły Gustafa Kossinny i wykorzystywana przez niemiecką propagandę nazistowską. Poglądy polskich neoautochtonistów przeciwstawiały się tezom badaczy niemieckich – zob. *Wielka historia Polski*, t. I, cz. 2: *Dzieje Polski piastowskiej (VIII wiek – 1370)*, red. J. Wyrozumski, Kraków 2003, s. 350.

¹² Z. Kobyliński, *Archeologia wczesnego średniowiecza w Polsce 1939–1989: sukcesy i porażki*, w: *Pół wieku z dziejów archeologii polskiej 1939–1989*, red. J. Lech, Warszawa 2007, s. 367.

¹³ J. Kostrzewski, *Nauka niemiecka wobec odkryć archeologicznych na byłych ziemiach zachodniosłowiańskich*, „Przegląd Zachodni” 1966, nr 4, s. 241.

w Polsce piastowskiej¹⁴. Nierzadko polonizowano Ziemię Zachodnie i Północne na siłę, naciągając wymowę faktów historycznych¹⁵. Chodziło bowiem o dostarczenie historycznej legitymizacji dla nowego kształtu terytorialnego państwa polskiego¹⁶.

Do newralgicznych punktów w relacjach polsko-niemieckich zaliczano też moment usankcjonowania się państwa polskiego i przyjęcie przez niego chrześcijaństwa, które rozpatrywane było w aspekcie stałego zagrożenia niemieckiego¹⁷. Ważnym polem dyskusji w historiografii PRL stała się też rola Zakonu Krzyżackiego w wiekach XIII–XVI. Na ten stan rzeczy wpłynął i nadal wpływa w sposób decydujący układ stosunków politycznych i społeczno-narodowościowych na terenach Pomorza Wschodniego, od XIII w., do czasów współczesnych¹⁸. Przedmiotem sporów historyograficznych w okresie PRL była też polityka Prus na polskich ziemiach w XIX w. Stanowiła ona – jak zauważał Lech Trzeciakowski, przedmiot żywego zainteresowania nie tylko historyków, ale i polityków, szukających argumentacji historycznej dla realizacji swych praktycznych celów¹⁹. Jednakże najbardziej newralgicznym punktem w dziejach relacji polsko-niemieckich była z pewnością II wojna światowa. Choć Polska znalazła się jedynie w obozie zwycięzców (sama bowiem zwycięzcą nie była), sukces nad Niemcami hitlerowskimi uznano za „drugi Grunwald”, o większej jeszcze skali dziejowej²⁰. Stale przestrzegano przez zagrożeniem niemieckim²¹.

POLSKO-NIEMIECKIE RELACJE W EDUKACJI HISTORYCZNEJ XX W. (DO 1989 R.)

Na stały związek nauczania historii z nauką historyczną i polityką wskazuje fakt ciągłego eksponowania w podręcznikach napiętych relacji polsko-niemieckich. Po II wojnie światowej, w obliczu niedawnych doświadczeń związanych z wojną i okupacją,

¹⁴ „Idea piastowska” została skonstruowana na micie wyidealizowanego kształtu terytorialnego polskiego państwa narodowego rozciągającego się mniej więcej od Odry, po nie zawsze precyzyjnie ustaloną granicę na wschodzie, za: Z. Mazur, op. cit., s. 165.

¹⁵ J. Maternicki, *Edukacja historyczna Polaków w ostatnim pięćdziesięcioleciu (zarys problematyki badawczej)*, „Wiadomości Historyczne” 1995, nr 3, s. 160. Na temat mitu „Ziem odzyskanych”, zob. J. Eisler, *Mity i stereotypy w PRL*, „Wiadomości Historyczne” 2004, nr 2, s. 72; K. Zernack, *Niemcy-Polska z dziejów trudnego dialogu historyograficznego*, red. H. Olszewski, tłum. Ł. Musiał, Poznań 2006, s. 372.

¹⁶ R. Stobiecki, *Między kontynuacją a dyskontynuacją*, w: *Humanistyka polska w latach 1945–1990*, red. U. Jakubowska i J. Mysliński, Warszawa 2006, s. 271.

¹⁷ G. Labuda, *Początki państwa polskiego w historiografii polskiej i niemieckiej*, w: *Stosunki polsko-niemieckie w historiografii*, cz. 1. *Studia z dziejów historiografii polskiej i niemieckiej*, red. J. Krasuski, G. Labuda, A.W. Walczaka, Poznań 1974, s. 159.

¹⁸ M. Biskup, *Rola Zakonu Krzyżackiego w wiekach XIII–XVI, stosunki polsko-niemieckie w historiografii*, *Studia z dziejów w historiografii polskiej i niemieckiej*, cz. 1, red. J. Krasuski, G. Labuda, A.W. Walczaka, Poznań 1974, s. 327.

¹⁹ L. Trzeciakowski, *Polityka Prus na polskich ziemiach w XIX wieku w historiografii polskiej i niemieckiej: stosunki polsko-niemieckie w historiografii*, cz. 2. *Studia z dziejów historiografii polskiej i niemieckiej*, red. J. Krasuski, G. Labuda, A.W. Walczaka, Poznań 1984, s. 134.

²⁰ M. Biskup, *Grunwaldzka bitwa. Geneza – przebieg – znaczenie – tradycje*, Warszawa 1991, s. 8.

²¹ Archiwum IPN w Lublinie, sygn. 0110/40, s. 57.

wychowanie w nienawiści do Niemiec, jako odwiecznego wroga Polski i Polaków, było stałym elementem nauczania²². Analizowano je w oparciu o wyszczególnione już w literaturze naukowej paradygmaty: narodu, państwa i klasy. Pierwszy paradygmat, wskazywał na trwałą wrogość okazywaną przez Niemcy ludom słowiańskim, zwłaszcza zaś narodowi polskiemu²³. Po utworzeniu w 1949 r. Niemieckiej Republiki Demokratycznej, ukazywanie Niemiec, jako realnego niebezpieczeństwa dla granic polskich przestało być aktualne²⁴. Konflikty narodowe zastąpiono klasowymi. Nadal podkreślano antagonizm polsko-niemiecki i wrogość obu państw na przestrzeni dziejów. W interpretacji tych wydarzeń, obok funkcjonującego wcześniej „paradygmatu narodu”, wskazywanego na odwieczną wrogość między Polską a Niemcami, posługiwano się nowym paradygmatem – państwa, w odniesieniu do którego krytykowano politykę zagraniczną Polski (ekspansję na wschód, kosztem rezygnacji z ziem zachodnich)²⁵. Po układzie w Zgorzelcu (1950 r.) zmieniono stosunek do zachodniego sąsiada. Uznano go za pierwsze państwo demokratyczne i pokojowe w dziejach Niemiec. Obecny w programach z lat 1950–1953 „paradygmat narodu” i „paradygmat państwa”, ustąpił miejsca „paradygmatowi klasy”. Złagodził on całościowy obraz Niemiec, negatywnymi cechami obdarzył bowiem, tylko tzw. „klasy posiadające”. Co charakterystyczne, nie czynił też wielkiej różnicy między klasami, ze względu na ich narodowość²⁶.

W kompendiach do nauczania historii paradygmat narodu przejawiał się w tym, iż relacje między obu narodami redukowano do konfliktów²⁷, niewiele natomiast pisano

²² Warto podkreślić, że ukazywanie Niemiec, jako wroga Polski i Polaków, było stałym elementem nauczania także w okresie II RP. Jak już zauważono w literaturze naukowej, szeroko rozumiane stosunki polsko-niemieckie znajdowały się w centrum zainteresowania ówczesnego szkolnego piśmiennictwa. Przy ich omawianiu nie próbowano wychodzić, poza ukazywanie licznych zagrożeń, jakie powodowała ekspansywna polityka państwa niemieckiego skierowana na Wschód. Ten sposób pisania historii, jak słusznie już wskazano, prowadził do postrzegania Polski w roli defensywnej, zorientowanej wyłącznie na odparcie zagrożeń ze strony zachodniego sąsiada. G. Okła, op. cit., s. 134–148. Zob. też: J. Duszyńska, T. Witwicki, *Elementarna nauka historii Polski dla szkół powszechnych*, wyd. 3, Lwów 1931, s. 21–24, 66, 171–172, 176, 189; C. Nanke, *Historia średniowieczna. Podręcznik dla klasy wyższych szkół średnich*, wydanie 3, Lwów 1925, s. 53–54, 190; W. Moszczeńska, H. Mrozowska, *Podręcznik do nauki historii na drugą klasę gimnazjalną*, Lwów 1934, s. 3–4, 99; W. Moszczeńska, H. Mrozowska, *Podręcznik do nauki historii na trzecią klasę gimnazjalną*, Lwów 1935, s. 236, 238; J. Dąbrowski, *Historia, tom trzeci. Dla III klasy gimnazjów*, Lwów 1935, s. 167, 169, 174.

²³ Z. Mazur, op. cit., s. 108.

²⁴ Nastąpiła zatem konieczność jakby podzielenia uwagi poświęcanej Niemcom na dwa nurty. W jednym mieściła się utworzona nieco wcześniej Republika Federalna Niemiec (...) uważana za matecznik rewizjonizmu granicznego i ekspozyturę anglosaskiego imperializmu. W drugim NRD uważana (...) za prawdziwe, pokojowe, socjalistyczne państwo niemieckich robotników i chłopów” – zob. G. Strauchold, *Mysł zachodnia i jej realizacja w Polsce Ludowej w latach 1945–1951*, Toruń 2003, s. 246.

²⁵ Z. Mazur, op. cit., s. 108 i 190. Stanowisko to było zgodne z programem Polskiej Partii Robotniczej – zob. M. Orzechowski, *Koncepcja granic zachodnich w programie Polskiej Partii Robotniczej*, „Rocznik Wrocławski” 1962, t. VI, s. 307. Na niekorzystny kształt granic zachodnich komuniści (Komunistyczna Partia Polski) wskazywali już w okresie II Rzeczypospolitej – zob. H. Cimek, *Stanowisko komunistów w kwestii granic zachodnich Drugiej Rzeczypospolitej*, „Wiadomości Historyczne” 1990, nr 4, s. 179.

²⁶ Z. Mazur, op. cit., s. 61.

²⁷ Z. Mazur, op. cit., s. 108–109, 120; S. Zajączkowski, B. Baranowski, S. Krakowski, M. Siuchniński, *Podręcznik historii dla VII kl. szkoły podstawowej*, red. S. Zajączkowski, Warszawa 1947, s. 110–114, 119–122, 159–163, 175–178, 185–188; T. Landecki, W. Łukaszewicz, H. Wereszycki, J. Willaume, *Podręcznik historii dla VIII klasy szkoły podstawowej*, red. N. Gąsiorowska, Warszawa 1948, s. 279.

o współpracy²⁸. Paradygmat państwa wiązał się z rozpatrywaniem dziejów narodowych w kontekście racji stanu, jakim była obrona granic zachodnich. Poszczególne władcy i królowie oceniani byli w kontekście prowadzonych wojen z zachodnim sąsiadem²⁹. Paradygmat klasy zafunkcjonował w pierwszym, opracowanym w oparciu o ideologię marksizmu – leninizmu, podręczniku G. Missalowej i J. Schoenbrenner. Warto dodać, że w kompendium tym dla osiągnięcia założonych celów ideologiczno-wychowawczych, wiele wydarzeń i faktów historycznych przedstawiono nie tylko jednostronnie, ale tendencyjnie i niezgodnie z prawdą historyczną. Antagonizm polsko-niemiecki rozpatrywano w oparciu o „paradygmat” klasy. Najeźdźcami byli już nie tyle Niemcy, co panowie niemieccy, a więc cesarz, książę i rycerze³⁰.

Do newralgicznych punktów stycznych w polsko-niemieckich stosunkach, podobnie jak w historiografii, w podręcznikowym przekazie zaliczano następujące zagadnienia: początki państwa polskiego i jego chrzest, konflikt polsko-krzyżacki, rozbiory i germanizacja narodu polskiego oraz okres II wojny światowej. We wszystkich kompendiach wydanych w okresie PRL uwypuklano zagadnienia dotyczące „autochtonizmu Słowian w dorzeczu Odry i Wisły”³¹. Uczniowie nie mogli mieć wątpliwości, że na prastarej ziemi Polska wróciła dopiero po II wojnie światowej. W kompendiach początki państwowości polskiej przedstawiano w kontekście „problemu niemieckiego”³². Wczesnośredniowieczne państwo polskie aktualizowano ze współczesnym. Podkreślano jego jednorodny charakter, pod względem kulturalnym, etnicznym i językowym oraz akcentowano miejsce jego usadowienia – „w dorzeczu Odry i Wisły”³³. Odsuwano Niemcy od pośrednictwa w akcie chrztu, wskazując, że Mieszko skorzystał z pośrednictwa czeskiego, by nawiązać stosunki z Kościołem³⁴. Początki i umocnienie się państwa polskiego, czego wyrazem był chrzest, widziano przez pryzmat niebezpieczeństwa niemieckiego, a po jego przyjęciu, eksponowano walki Mieszka z Niemcami³⁵. Obraz chrztu, jako zabezpieczenie przed niemieckim

²⁸ Z. Mazur, op. cit., s. 108–109, 120; T. Landecki, W. Łukaszewicz, H. Wereszycki, J. Willaume, op. cit., s. 109–110, 122–124.

²⁹ T. Landecki, W. Łukaszewicz, H. Wereszycki, J. Willaume, op. cit., s. 53, 110, 174. Zob. też: R. Stobiecki, *Koncepcje przebudowy polskiej nauki historycznej w polskiej publicystyce marksistowskiej lat 1945–1948*, „Kuźnica”, „Mysł Współczesna”, „Nowe Drogi”, „Acta Universitatis Lodzianensis”, „Politologia” 1991, s. 127; idem, *Stalinowska wizja dziejów Polski*, s. 76. *Stalinowska wizja dziejów Polski – próba rekonstrukcji modeli*, „Dzieje Najnowsze” 1993, nr 3.

³⁰ Z. Mazur, op. cit., s. 44; G. Missalowa, J. Schoenbrenner, *Historia Polski*, Warszawa 1951, s. 13–14, 20–22,

³¹ T. Landecki, W. Łukaszewicz, H. Wereszycki, J. Willaume, op. cit., s. 38; G. Missalowa, J. Schoenbrenner, op. cit., s. 7–9; J. Bardach, A. Gieysztor, H. Łowmiański, E. Maleczyńska, *Historia Polski do r. 1466*, Warszawa 1960, s. 7; W. Hosszowska, *Opowiadania z dziejów Polski*, cz. 1, Warszawa 1958, s. 3; J. Dowiat, *Historia dla klasy I liceum ogólnokształcącego*, Warszawa 1967, s. 204; G. Markowski, *Historia dla klasy V*, wyd. 3, Warszawa 1963, s. 85.

³² T. Landecki, W. Łukaszewicz, H. Wereszycki, J. Willaume, op. cit., s. 51; G. Missalowa, J. Schoenbrenner, op. cit., s. 10; W. Hosszowska, op. cit., s. 18; G. Markowski, *Historia dla klasy V*, wyd. 9, Warszawa 1975, s. 110; M. Kopczevska, E. Wipszycka, *Świat przed wiekami, podręcznik dla klasy V*, Warszawa 1985, s. 170.

³³ J. Dowiat, op. cit., s. 230.

³⁴ Ibidem, s. 233; M. Kopczevska, E. Wipszycka, op. cit., s. 170.

³⁵ G. Markowski, *Historia dla klasy V*, wyd. 9..., s. 108–110.

najeżdżcą, i jako ważna decyzja polityczna, funkcjonował w szkolnym przekazie także w latach 80. XX w.³⁶

Historia Polski od XIII do XV w. rozpatrywana była również na tle „problemu niemieckiego”, z którym, aktualizując historię, utożsamiano Zakon Krzyżacki. Wskazywano na jego ekspansywny i antypolski charakter³⁷. Najważniejsza jednak w prezentacji konfliktu z Zakonem Krzyżackim była bitwa pod Grunwaldem. Jak już zauważono w literaturze naukowej, była ona często w podręcznikach mitologizowana i traktowana, jako wyjątkowo istotny moment historii narodowej³⁸. Wyselekcjonowane w programach nauczania historii hasła wskazać miały przede wszystkim na „zaborczość” Krzyżaków – „późniejszych Niemców”. Było to szczególnie widoczne w latach 40. XX w., kiedy stosunki polsko-niemieckie rozpatrywano w kontekście niedawnych tragicznych wydarzeń związanych z wojną i okupacją³⁹. We wszystkich kompendiach zwracano uwagę na unię polsko-litewską. To właśnie w organizacji wspólnej obrony przed Krzyżakami upatrywano jej głównego i pozytywnego celu. Podkreślano też, że zakon krzyżacki wszelkimi sposobami starał się przeszkodzić utrwaleniu się związku Litwy z Polską⁴⁰.

W relacji z przebiegu bitwy z dnia 15 lipca 1410 r. pojawiały się zabarwione emocjonalnie określenia dotyczące jej wagi dla dalszych dziejów narodu i państwa polskiego. Wskazywano, że była to „walka na śmierć i życie”⁴¹, „decydująca walka, która zakończyła się naszym wielkim zwycięstwem” (1947 r.)⁴². Podkreślano „druzgoczącą klęskę”, jaką poniósł zakon⁴³. Zwycięstwo 15 lipca 1410 r. nazwano „wielkim”⁴⁴, wskazując, że było ono „faktem historycznym o ogromnym znaczeniu”⁴⁵. Na poziomie szkoły średniej stano się dać dokładny obraz wspomnianych wydarzeń⁴⁶. Czytano to dla potwierdzenia tezy, że Grunwald stanowił fakt historyczny o ogromnym znaczeniu⁴⁷. Bitwa pod Grunwaldem, jako istotny element załamania się potęgi krzyżackiej, przetrwał w edukacji historycznej też w latach 80. XX w.⁴⁸

³⁶ M. Koczarska, E. Wipszycka, op. cit., s. 170–171.

³⁷ G. Markowski, *Historia dla klasy V*, wyd. 9..., s. 151–157.

³⁸ A. Chłosta-Sikorska, *Bitwa pod Grunwaldem w polskich podręcznikach do historii*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historica” 2011, t. XI, s. 147.

³⁹ W programie dla uczniów klasy siódmej (1947) zaproponowano następujące hasła: Przyjęcie ekspansji niemieckiej przez Brandenburgię i zakon krzyżacki; Zagrożenie Śląska i Pomorza; Opanowanie Bałtyku przez Niemców; Eksterminacyjna polityka Niemców wobec ludów zwyciężonych i przenikanie żywiołu niemieckiego na wschód (Prusy, ziemie połabskie, kolonizacja w Polsce miejska i wiejska) – zob. *Program nauki w 8-letniej szkole podstawowej. Projekt. Historia*, Warszawa 1947, s. 27.

⁴⁰ J. Bardach, A. Gieysztor, H. Łowmiański, E. Maleczyńska, op. cit., s. 282; H. Michnik, S. Mosler, *Historia Polski do roku 1795*, wyd. 4, Warszawa 1959, s. 100; G. Markowski, *Historia dla klasy V*, wyd. 1, Warszawa 1961, s. 98.

⁴¹ T. Landecki, W. Łukaszewicz, H. Wereszycki, J. Willaume, op. cit., s. 175.

⁴² Ibidem.

⁴³ J. Bardach, A. Gieysztor, H. Łowmiański, E. Maleczyńska, op. cit., s. 291.

⁴⁴ W. Hoszowska, op. cit., s. 126.

⁴⁵ H. Michnik, S. Mosler, op. cit., s. 104.

⁴⁶ J. Bardach, A. Gieysztor, H. Łowmiański, E. Maleczyńska, op. cit., s. 290–291; H. Michnik, S. Mosler, op. cit., s. 102–104.

⁴⁷ J. Bardach, A. Gieysztor, H. Łowmiański, E. Maleczyńska, op. cit., s. 293.

⁴⁸ M. Kosman, *Wielkość i upadek Rzeczypospolitej szlacheckiej. Podręcznik dla klasy szóstej szkoły podstawowej*, wyd. 1, Warszawa 1984, s. 21–24.

Przez cały okres PRL podkreślano zaborczość Prus w wynaradawianiu narodu polskiego, która miała być zdecydowanie bardziej ekspansywna, niż caratu⁴⁹. Starano się przekonać uczniów, że carat, rusyfikując urzędy i szkolnictwo, prześladował ludność polską pod względem politycznym i kulturalnym. Nie stawiał natomiast większych przeszkód w rozwoju gospodarczym kraju. Natomiast w zaborze pruskim działalność germanizacyjna objąć miała w tym samym stopniu życie polityczno-kulturalne, co i gospodarcze⁵⁰. Rząd pruski miał bardziej bezwzględnie niż carat walczyć przeciw polskości, dążyć do zupełnego zgermanizowania ziem polskich, które stanowiły poważną część obszaru państwa⁵¹. I ta polityka, jak wskazywano, była najbardziej uciążliwa⁵².

Akcentowano też opór ludności polskiej przed germanizacją szkolnictwa⁵³ oraz przywoływano złą sławę, rozwijającą antypolską propagandę Hakaty⁵⁴. Na bohatera narodowego kreowano Michała Drzymałę, który swą „nieugiętą postawą zyskał powszechną sympatię rodaków”⁵⁵. Podkreślano, że „zmobilizowana w Prusach cała potęga sprawnej administracji wielkiego państwa, zawrotne sumy pieniędzy i nadzwyczajne uprawnienia, nie złamało ducha narodowego Polaków”⁵⁶. Jako przykład podano odrodzenie narodowe na Śląsku i Mazurach⁵⁷ i wzrost świadomości narodowej na tych terenach⁵⁸. Przywołano kilka postaci: Józefa Lompę, Karola Miarkę, Wojciecha Korfantego, Krzysztofa Celestyna Mrongowiusza i Wojciecha Kętrzyńskiego⁵⁹.

Najbardziej jednak – nie bez racji, eksponowane było, i poświęcono temu zagadnieniu kilkadziesiąt stron podręczników, okrucieństwo i bezwzględność Niemiec w czasie II wojny światowej⁶⁰. Uczniowie dowiadawali się, m.in., że Niemcy złamali wszelkie prawa międzynarodowe, rozpoczynając barbarzyńskie niszczenie, że armia hitlerowska zhańbiła się czynami, które wywołały oburzenie na całym świecie. Akcentowano też fakt, że do walk dywersyjnych na tyłach frontu polskiego włączyła się aktywnie mniejszość niemiecka, działająca w ramach V kolumny. W zagadnieniu: hitlerowska polityka wyniszczenia narodu polskiego opisano wysiedlenia, planowaną dewastację, terror,

⁴⁹ W związku z napiętą relacją na linii państwo–Kościół, nie upowszechniano natomiast w PRL w szerszym zakresie pamięci o Kulturkampfe – zob. W. Molik, S. Scholz, *Kulturkampf. W obronie wartości*, w: *Polsko-niemieckie miejsca pamięci...*, t. I, s. 295.

⁵⁰ S. Szostakowski, *Historia dla klasy VII*, wyd. 6, Warszawa 1970, s. 186.

⁵¹ J. Skowronek, *Historia dla klasy VII*, Warszawa 1976, wyd. 2, s. 196.

⁵² R. Wapiński, *Historia dla klasy III liceum ogólnokształcącego oraz klasy III technikum*, wyd. 3, Warszawa 1971, s. 17–21, 28–31.

⁵³ S. Szostakowski, op. cit., s. 188; J. Skowronek, op. cit., s. 200.

⁵⁴ J. Skowronek, op. cit., s. 198.

⁵⁵ Ibidem, s. 200–201.

⁵⁶ J. Skowronek, *Historia do niepodległej. Podręcznik dla klasy siódmej szkoły podstawowej*, wyd. 1, Warszawa 1984, s. 165.

⁵⁷ S. Szostakowski, op. cit., s. 189.

⁵⁸ J. Skowronek, *Historia dla klasy VII...*, s. 201.

⁵⁹ Ibidem, s. 202.

⁶⁰ A.L. Szcześniak, *Historia dla klasy VIII*, Warszawa 1976, s. 112–126, 145–149, 161–175.

okrucieństwo obozów koncentracyjnych, zagładę Żydów i eksploatację gospodarczą⁶¹. Ogólnie na temat II wojny światowej poświęcano od kilkudziesięciu stron, do prawie 150 (146 stron)⁶². W związku z uzależnieniem Polski od ZSRR, nie było informacji na temat zbrodni dokonywanych w tym samym czasie przez ZSRR⁶³, dlatego też przekaz był jednostronny. Eksterminacje dokonywane przez Niemców miały być dla uczniów przestrożą. Nienawiść do zachodniego sąsiada podsycano, wyciszając podobne działania ze strony równie bezwzględnego w tym okresie ZSRR.

Wnioski: Przez cały okres PRL w edukacji historycznej dominował antyniemiecki ton. Ideologiczne oddziaływanie partii rządzącej, niedawne doświadczenia z okresu wojny i okupacji, ale też trudne sprawy granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej, przysłoniły merytoryczny przekaz wzajemnych polsko-niemieckich relacji na przestrzeni dziejów i współcześnie. Do młodego wówczas pokolenia, a dziś reprezentującego starszą generację Polaków, trafiał przekaz przesiąknięty emocjonalnie zabarwionymi antyniemieckimi treściami.

W KRĘGU WSPÓŁCZESNOŚCI. KREOWANIE OBRAZU NIEMIEC W XXI W.

Przywołując badania profesora Michała M. Kosmana w zakresie polsko-niemieckich relacji⁶⁴, po zakończeniu „zimnej wojny”, czego rezultatem był upadek rządów komunistycznych w Europie Środkowowschodniej (1989–1990), zgoda Kremla na zjednoczenie Niemiec, rozwiązanie Układu Warszawskiego (1991) i samego ZSRR (1991)⁶⁵, priorytetem polityki zagranicznej Polski było wejście do NATO i UE, dlatego stosunki z Niemcami (po ich traktatowym uregulowaniu), w znacznym stopniu postrzegane były przez pryzmat tego celu. Z czasem, gdy akcesja do UE pojawiła się na politycznym widnokręgu i gdy została zrealizowana, zaczęły one nabierać coraz bardziej pragmatycznego charakteru. W ostatnich latach, jak zauważa autor, pakiet zagadnień spornych w stosunkach polsko-niemieckich skupił się na problemach polityki migracyjnej i oceny stanu praworządności w Polsce. Jednak wypracowane

⁶¹ Ibidem, s. 112–114, 145–149.

⁶² *Historia. Polska i świat naszego wieku. Książka pomocnicza dla klasy ósmej szkoły podstawowej*, Warszawa 1984, s. 166–312.

⁶³ Zbrodnie sowieckie nie zostały osądzone, władze ZSRR odrzucały wszystkie oskarżenia, podejmowały próby obciążenia odpowiedzialnością za niektóre zbrodnie władze III Rzeszy (m.in. o dokonanie mordu w Katyniu); dopiero w IV 1990 r. rząd ZSRR oficjalnie potwierdził odpowiedzialność NKWD za śmierć ponad 20 tys. oficerów WP i Policji Państwowej oraz urzędników państwowych RP zamordowanych w Katyniu, Charkowie i Twerze. W XII 1990 r. prezydent Rosji ujawnił dokumenty, m.in. decyzję Biura Politycznego KC WKP(b), ostatecznie potwierdzające odpowiedzialność najwyższych władz ZSRR za tę zbrodnię i jej ukrywanie – zob. *Zbrodnie sowieckie w Polsce 1939–45*, Wirtualny Sztetl, <https://sztetl.org.pl/pl/slownik/zbrodnie-sowieckie-w-polsce-1939-45> (dostęp: 25 IV 2022 r.).

⁶⁴ M. Kosman, *Polsko-niemieckie stosunki polityczne na przestrzeni trzech dekad po zjednoczeniu Niemiec – główne zagadnienia*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2020, nr 2, s. 129–148.

⁶⁵ „Zimna wojna”, *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/zimna-wojna;4001555.html> (dostęp: 25 IV 2022 r.).

schematy i nawyki współpracy powodowały, że odmienne stanowiska w obrębie różnych zagadnień mieściły się w ramach akceptowanej gry politycznej i nie nabierały nadmiernie konfrontacyjnego charakteru⁶⁶. 2022 rok przyniósł wydarzenia, które niewątpliwie zakłóciły pragmatyczny od 2004 r. charakter wzajemnych polsko-niemieckich relacji. Jednym z najważniejszych był dzień 24 lutego 2022 r. – inwazja wojsk Federacji Rosyjskiej na Ukrainę. Jak to wydarzenie wpłynęło i dalej będzie oddziaływać na bilateralne stosunki polsko-niemieckie, stanie się zapewne przedmiotem badań politologów. Nadejście III Rzeczypospolitej również w historiografii oznaczało odejście od pewnych form ideologicznych zniekształceń, na rzecz merytorycznego podejścia do przeszłości. Nie mniej jednak, jak zauważa się w literaturze naukowej, pewne tradycje stały się trwałe i żywotne, jak np. pamięć o Grunwaldzie. Na polu bitwy ceremonie oficjalne ustąpiły miejsca improwizacjom, przygotowanym głównie na potrzeby turystyki⁶⁷.

PODRĘCZNIKI PRZEŁOMU XX I XXI W. I ICH ROLA W KSZTAŁTOWANIU POLSKO-NIEMIECKICH RELACJI – PRZEGLĄD ZASADNICZYCH ZAGADNIENÍ

W podręcznikach wydanych po 1989 r. widoczne jest odejście od nadmiernego uwypuklenia problemu niemieckiego. Obrazując te zmiany na przykładzie wspomnianych wyżej punktów spornych na linii Polska–Niemcy, należy zacząć od chrztu Polski. W nowych wersjach kompendiów to ważne wydarzenie w dziejach państwa polskiego, jest przedstawiane bez nadmiernego zabarwienia antyniemieckiego⁶⁸. Podkreśla się, że przyjęcie chrztu było aktem swobodnej woli polskiego księcia, a największej jego wagi upatruje się w wejściu Polski „do wspólnoty państw europejskich”⁶⁹. Wskazuje się, że chrzest zdecydowanie wzmocnił pozycję Polski na arenie międzynarodowej, akcentując jego polityczny (wsparcie Czech w walce z Wietami) i religijny wymiar⁷⁰.

Nadal stosunki polsko-krzyżackie rozpatrywane są z punktu widzenia interesów Polski⁷¹. Podkreśla się, że rosnące w potęgę państwo krzyżackie stanowiło duże

⁶⁶ M. Kosman, op. cit., s. 143–144.

⁶⁷ M. Olivier, *Bitwa pod Grunwaldem. (Nie) udane mity zwycięstwa*, w: *Polsko-niemieckie miejsca pamięci...*, t. I, s. 285.

⁶⁸ L. Trzcionkowski, L. Wojciechowski, *Historia, starożytność, średniowiecze. Podręcznik dla gimnazjum*, kl. 1, Warszawa 2009, s. 109–110.

⁶⁹ M. Koczerska, E. Wipszycka, *Historia. Świat przed wiekami. Podręcznik dla klasy piątej szkoły podstawowej*, wyd. 4, zmienione, Warszawa 1992, s. 170.

⁷⁰ H. Manikowska, J. Tazbirowa, *Historia 1. Średniowiecze. Podręcznik dla szkół średnich klasy I liceum ogólnokształcącego, technikum i liceum zawodowego*, wyd. 3, poprawione Warszawa 1992, s. 51–52; M. Węcowski, P. Węcowski, J. Czuby, *Historia. Podręcznik klasa I*, Warszawa 2007, s. 153; Z.T. Kozłowska, I. Unger, P. Unger, S. Zajac, *Poznajemy przeszłość do końca XVII w. podręcznik do liceum ogólnokształcącego. Zakres rozszerzony*, kl. 1, Toruń 2005, s. 143–144.

⁷¹ S. Roszak, *Śladami przeszłości. Podręcznik do historii dla klasy II gimnazjum*, Straszyn 2010, s. 27.

zagrożenie dla sąsiadów – Polski, Litwy i Rusi. Unia Polski z Litwą, przedstawiana jest, jako wytrącenie pretekstu przez Zakon do najazdu na ziemie wschodnie. Nie idealizuje się jednak sojuszu obu państw, wskazując na trudną współpracę polsko-litewską⁷². Akcentuje się „krzywdy i zdrady”, jakich państwo polskie doznało od Krzyżaków w ciągu wielu lat, od ich usamodzielnienia się na Mazowszu⁷³. „Wielka Wojna z Zakonem Krzyżackim” i decydująca bitwa pod Grunwaldem, została znacznie uproszczona, względem wcześniejszych przekazów⁷⁴. Podpisanemu po niej pokojowi w Toruniu przypisuje się pokaźne znaczenie moralne. Wskazuje się, że Zakon musiał uznać swoją klęskę i do dawnej świetności nie miał wrócić już nigdy⁷⁵. Dodaje się zarazem w przekazie, że nie odpowiadał on rozmiarom zwycięstwa pod Grunwaldem⁷⁶. Odchodzi się tym samym od przedstawiania pierwszego pokoju toruńskiego, z perspektywy wielkiego sukcesu Polski i Litwy nad aneksjonizmem krzyżackim⁷⁷.

Sytuację ludności polskiej pod zaborami omawia się dla każdego z zaborów oddzielnie⁷⁸ lub łącznie, ukazując ucisk w zaborze rosyjskim i pruskim⁷⁹. Nie wyszczególnia się większej tragedii mieszkańców ziem polskich pod zaborem pruskim, niż rosyjskim⁸⁰. Piszemy wprost, że były one jednakowoż uciążliwe, tak ze strony Rosji jak i Prus⁸¹. W niektórych kompendiach podkreśla się nawet, że walka z rusefikacją była znacznie gorsza niż w zaborze pruskim, gdyż brak swobód obywatelskich uniemożliwiał tu działalność organizacyjną. Kulturowanie polskości musiało więc przyjąć formy konspiracyjne. I tu podkreślono wagę pracy organicznej⁸². Zabór rosyjski po stłumieniu powstania styczniowego, miał się kojarzyć uczniom z terrorem, jakiego dotąd nie znano⁸³. Informuje się uczniów o „likwidacji odrębności Królestwa Polskiego”, prześladowaniach kościoła katolickiego i Unitów oraz postawach Polaków wobec prześladowań⁸⁴. Przy omawianiu sytuacji w zaborze pruskim nadal podkreśla się antypolską politykę Bismarcka. Przywołuje się, ale już w kilku zdaniach, wóz

⁷² Ibidem, s. 31.

⁷³ S. Szostakowski, *Historia 6. Polska w latach świetności i upadku*, wyd. 1, Warszawa 1992, s. 13.

⁷⁴ S. Roszak, op. cit., s. 95; S. Szostakowski, *Historia 6...*, s. 13–17; H. Manikowska, J. Tazbirowa, op. cit., s. 182–185.

⁷⁵ S. Szostakowski, *Historia dla klasy VII...*, s. 17.

⁷⁶ H. Manikowska, J. Tazbirowa, op. cit., s. 185.

⁷⁷ S. Roszak, op. cit., s. 98.

⁷⁸ E. Centkowska, J. Centkowski, *Historia dla klasy 7 „Jeszcze Polska...” wiek XIX*, wyd. 1, Warszawa 1993, s. 125–139; G. Szelańska, *Historia dzieje nowożytne i najnowsze 1870–1939. Podręcznik dla klasy III liceum ogólnokształcącego*, wyd. 1, Warszawa 1994, s. 89–94; S. Roszak, A. Łaskiewicz, *Śladami Przeszłości. Podręcznik do historii dla klasy 3 gimnazjum*, Gdańsk 2011, s. 222.

⁷⁹ J. Kłaczek, A. Łaskiewicz, S. Roszak, *Wczoraj i dziś. Podręcznik do historii dla klasy siódmej szkoły podstawowej*, Warszawa 2017, s. 126–129.

⁸⁰ E. Centkowska, J. Centkowski, op. cit., s. 125–138; G. Szelańska, op. cit., s. 89–94; S. Roszak, A. Łaskiewicz, op. cit., s. 222; J. Kłaczek, A. Łaskiewicz, S. Roszak, op. cit., s. 126–129.

⁸¹ E. Centkowska, J. Centkowski, op. cit., s. 125–138.

⁸² G. Szelańska, op. cit., s. 97.

⁸³ E. Centkowska, J. Centkowski, op. cit., s. 125.

⁸⁴ Ibidem, s. 125–129.

i samego Drzymałę, jako symbol walki z antypolską polityką władz pruskich, kulturkampf, tzw. ustawę kagańcową, Wrześnię, rugi pruskie i Komisję Kolonizacyjną, a na koniec Hakatę⁸⁵. Mowa też o represjach wobec księży – i tu wymienia się arcybiskupa Mieczysława Ledóchowskiego⁸⁶. W zagadnieniu: walka Polaków z germanizacją wspomina się o „najgłośniejszym” proteście we Wrześni, w 1901, strajku szkolnym w 1906 r. i antyniemieckiej rocie, autorstwa M. Konopnickiej⁸⁷.

Polska w latach II wojny światowej we współczesnym ujęciu również, bo inaczej być nie może, przepełniona jest tragizmem. W pierwszych kompediach wydanych w wolnej Polsce przeznaczano na omówienie sytuacji Polski i narodu polskiego w czasie wojny i okupacji około 100 stron⁸⁸. W najnowszych podręcznikach poświęca się na ten temat kilkadziesiąt stron w szkole podstawowej⁸⁹, do ponad 100 w szkołach ponadpodstawowych (o profilu rozszerzonym)⁹⁰. W przeciwieństwie jednak do tego co przekazywano w podręcznikach przed 1989 r. w równym zakresie pokazuje się okrucieństwo III Rzeszy jak ZSRR. W nowej rzeczywistości politycznej można było już pisać wprost o dwóch okupantach, których celem było zmazanie Polski z mapy Europy⁹¹. Warto podkreślić, że w pierwszych podręcznikach dla szkół średnich, wydanych po 1989 r. tematy dotyczące działalności ZSRR w czasie wojny światowej w spisie treści podręcznika, dla zaakcentowania ich obecności, zostały celowo pogrubione. Dotyczyło to następujących lekcji: jeńcy wojenni w ZSRR, radzieckie więzienia i obozy, deportacje⁹². W najnowszych podręcznikach najwięcej miejsca w przekazie dotyczącym okupacji radzieckiej poświęca się zbrodni katyńskiej⁹³. Przy omawianiu sytuacji Polaków pod okupacją niemiecką, jest mowa o masowych wysiedleniach, wywozach na przymusowe roboty, łapaniach i egzekucjach⁹⁴. W zagadnieniu sytuacja Polaków pod okupacją radziecką, oprócz wspomnianego wymordowania oficerów i żołnierzy polskich z obozów w Starobielsku, Ostaszkwie i Kozielsku, mowa też

⁸⁵ J. Klaczek, A. Łukaszewicz, S. Roszak, op. cit., s. 126–127; S. Roszak, A. Łaskiewicz, op. cit., s. 224–225.

⁸⁶ J. Klaczek, A. Łukaszewicz, S. Roszak, op. cit., s. 126.

⁸⁷ Ibidem, s. 128; E. Centkowska, J. Centkowski, op. cit., s. 131–138; G. Szelągowska, op. cit., s. 91–95

⁸⁸ T. Glubiński, *Historia 8. Trudny wiek XX*, wyd. 1, Warszawa 1992, s. 180–202, 243–318; A. Pankowicz, *Historia 4. Polska i świat współczesny. Podręcznik dla szkół średnich dla klas IV liceum ogólnokształcącego oraz dla klasy III technikum i liceum zawodowego*, wyd. 2 poprawione, Warszawa 1991, s. 9–28, 46–68, 99–157.

⁸⁹ W szkołach podstawowych około 50 stron – zob. R. Śniegocki, A. Zielińska, *Wczoraj i dziś. Podręcznik do historii dla 8 klasy szkoły podstawowej*, Warszawa 2018, s. 8–15; 27–31; 51–97.

⁹⁰ H. Burda, B. Halczak, R. M. Józefiak, M. Szymczak, *Historia najnowsza, klasa 3. Zakres rozszerzony. Podręcznik dla liceum ogólnokształcącego*, Gdynia 2005, s. 133–198; I. Choińska-Mika, P. Szlanta, A. Zawistowski, *Historia, Podręcznik. Liceum, technikum zakres rozszerzony*, Warszawa 2022, s. 8–22, 92–175.

⁹¹ T. Glubiński, op. cit., s. 246–259.

⁹² A. Pankowicz, op. cit., s. 47–51.

⁹³ J. Klaczek, A. Zielińska, *Zrozumieć przeszłość. Dzieje najnowsze po 1939 r. podręcznik do historii dla liceum ogólnokształcącego i technikum, cz. 4. Zakres rozszerzony*, Warszawa 2015, s. 8–38, 42–47, 57–66; Z.T. Kozłowska, I. Unger, P. Unger, S. Zając, *Poznajemy przeszłość. Od 1939 roku do czasów współczesnych, podręcznik do liceum ogólnokształcącego. Zakres rozszerzony, kl. 3*, Warszawa 2007, s. 54–64; B. Burda, B. Halczak, R.M. Józefiak, M. Szymczak, op. cit., s. 168–169.

⁹⁴ B. Burda, B. Halczak, R. M. Józefiak, M. Szymczak, op. cit., s. 166–168.

o zsyłkach do łagrów, obozów i narzucaniu przymusowego obywatelstwa radzieckiego wśród Polaków mieszkających na ziemiach wcielonych do ZSRR⁹⁵.

Wnioski: Po 1989 r. zmienił się przekaz podręczników do nauki historii na temat wzajemnych relacji polsko-niemieckich na przestrzeni dziejów i współcześnie. Wyciszono antyniemiecki ton w tematach dotyczących chrztu Polski i konfliktu z Krzyżakami. Nie doszukiwano się na siłę większego tragizmu germanizacji nad rusyfikacją oraz pokazano, że Niemcy nie byli jedynymi zbrodniarzami wobec narodu polskiego w czasie II wojny światowej. To niewątpliwie przyczyniło się do złagodzenia obrazu Niemiec w świadomości historycznej młodych ludzi, którzy dodatkowo do czasów wojny i okupacji mają już mniej osobisty stosunek, niż ich dziadkowie i pradiadkowie.

PODSUMOWANIE

W dzieje narodu i państwa polskiego, wpisane są, podlegające stałym fluktuacjom, relacje z zachodnim sąsiadem. W okresie PRL w edukacji historycznej rozpatrywano je, eksponując wrogość, a pomijając wątki współpracy. Czyniono to w kontekście niedawnych tragicznych wydarzeń związanych z wojną i okupacją, a także, do lat 70. XX w., w związku z nieustabilizowaną kwestią granic zachodnich i północnych. Z pewnością tematu II wojny światowej, zbrodni wyrządzonych przez Niemców w Polsce i ich skutków nie wolno umniejszać, ani pomijać. Jednakże nie może on przysłańać wymogów współczesności, która potrzebuje stałego dialogu, bez wzajemnych uprzedzeń. Wiele pod tym względem uczyniono w edukacji historycznej XXI w. wyciszając sporo wyolbrzymionych w okresie PRL antyniemieckich wątków. Trudne do jednoznacznej odpowiedzi jest pytanie, jak bieżące wydarzenia polityczne wpłyną na dotychczas z wielkim trudem wypracowane pomosty wzajemnych polsko-niemieckich relacji, zarówno wśród przedstawicieli młodszego pokolenia, jak i starszej generacji Polaków. Z pewnością wypracowanie dobro-sąsiedzkich układów i wzajemnego zaufania to bardzo złożony proces, obarczony wieloma przeszkodami i barierami w przewycięzaniu lęków, animozji i utartych schematów postrzegania. Jednak z całą pewnością warto nad nimi nieustannie pracować i je pielęgnować, chociażby poprzez wyważoną edukację historyczną.

⁹⁵ Ibidem, s. 166–169.

BIBLIOGRAFIA**Źródła archiwalne**

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Lublinie

– sygn. 0110/40.

Podręczniki i programy nauczania historii

Bardach J., Gieysztor A., Lowmiański H., *Historia Polski do r. 1466*, Warszawa 1960.

Bardach J., Gieysztor A., Lowmiański H., Maleczyńska E., *Historia Polski do r. 1466*, (wyd. 4), Warszawa 1960.

Burda B., Halczak B., Józefiak R. M., Szymczak M., *Historia najnowsza, klasa 3. Zakres rozszerzony. Podręcznik dla liceum ogólnokształcącego*, Gdynia 2005.

Centkowska E., Centkowski J., *Historia dla klasy 7 „Jeszcze Polska...” wiek XIX*, wyd. 1, Warszawa 1993.

Dąbrowski J., *Historia, tom trzeci. Dla III klasy gimnazjów*, Lwów 1935.

Dowiat J., *Historia dla klasy I liceum ogólnokształcącego*, Warszawa 1967.

Duszyńska J., T. Witwicki T., *Elementarna nauka historii Polski dla szkół powszechnych*, wyd. 3, Lwów 1931.

Glubiński T., *Historia 8. Trudny wiek XX*, wyd. 1, Warszawa 1992.

Historia. Polska i świat naszego wieku. Książka pomocnicza dla klasy ósmej szkoły podstawowej, Warszawa 1984.

Hoszowska W., *Opowiadania z dziejów Polski*, cz. 1, Warszawa 1958.

Klaczow J., Łukaszewicz A., Roszak S., *Wczoraj i dziś. Podręcznik do historii dla klasy siódmej szkoły podstawowej*, Warszawa 2017.

Klaczow J., Zielińska A., *Zrozumieć przeszłość. Dzieje najnowsze po 1939 r. podręcznik do historii dla liceum ogólnokształcącego i technikum*, cz. 4. Zakres rozszerzony, Warszawa 2015.

Kopczewska M., Wipszycka E., *Świat przed wiekami, podręcznik dla klasy V*, wyd. 1, Warszawa 1985.

Koczerska M., E. Wipszycka E., *Historia. Świat przed wiekami. Podręcznik dla klasy piątej szkoły podstawowej*, wyd. 4, zmienione, Warszawa 1992.

Kosman M., *Wielkość i upadek Rzeczypospolitej szlacheckiej. Podręcznik dla klasy szóstej szkoły podstawowej*, wyd. 1, Warszawa 1984.

Kozłowska Z. T., Unger I., Unger P., Zając S., *Poznajemy przeszłość do końca XVII w. podręcznik do liceum ogólnokształcącego. Zakres rozszerzony*, kl. 1, Toruń 2005.

– *Poznajemy przeszłość. Od 1939 roku do czasów współczesnych, podręcznik do liceum ogólnokształcącego. Zakres rozszerzony*, kl. 3, Toruń 2007.

Landecki T., Łukaszewicz W., Wereszycy H., Willaume J., *Podręcznik historii dla VIII klasy szkoły podstawowej*, red. N. Gąsiorowska, Warszawa 1948.

Manikowska H., Tazbirowa J., *Historia 1. Średniowiecze. Podręcznik dla szkół średnich klasy I liceum ogólnokształcącego, technikum i liceum zawodowego*, wyd. 3, Warszawa 1992.

Markowski G., *Historia dla klasy V*, wyd. 3, Warszawa 1963.

– *Historia dla klasy V*, wyd. 9, Warszawa 1975.

Michnik H., Mosler S., *Historia Polski do roku 1795*, wyd. 4, Warszawa 1959.

Missalowa G., Schoenbrenner J., *Historia Polski*, Warszawa 1951.

Moszczeńska W., H. Mrozowska H., *Podręcznik do nauki historii na drugą klasę gimnazjalną*, Lwów 1934.

– *Podręcznik do nauki historii na trzecią klasę gimnazjalną*, Lwów 1935.

Nanke C., *Historia średniowieczna. Podręcznik dla klas wyższych szkół średnich*, wyd. 3, Lwów 1925.

Pankowicz A., *Historia 4. Polska i świat współczesny. Podręcznik dla szkół średnich dla klas IV liceum ogólnokształcącego oraz dla klasy III technikum i liceum zawodowego*, wyd. 2 poprawione, Warszawa 1991.

Program nauki w 8-letniej szkole podstawowej. Projekt. Historia, Warszawa 1947.

Roszak S., *Śladami przeszłości. Podręcznik do historii dla klasy II gimnazjum*, Starszyn k. Gdańska 2010.

Roszak S., Łaszkiwicz A., *Śladami Przeszłości. Podręcznik do historii dla klasy 3 gimnazjum*, Starszyn k. Gdańska 2011.

Skowronek J., *Historia dla klasy VII*, wyd. 2, Warszawa 1976.

– *Historia do niepodległej. Podręcznik dla klasy siódmej szkoły podstawowej*, wyd. 1, Warszawa 1984.

Szcześniak A.L., *Historia dla klasy VIII*, Warszawa 1976.

Szelągowska G., *Historia dzieje nowożytne i najnowsze 1870–1939. Podręcznik dla klasy III liceum ogólnokształcącego*, wyd. 1, Warszawa 1994.

Szostakowski S., *Historia dla klasy VII*, wyd. 6, Warszawa 1970.

– *Historia 6. Polska w latach świetności i upadku*, wyd. 1, Warszawa 1992

Śniegocki R., Zielińska A., *Wczoraj i dziś. Podręcznik do historii dla 8 klasy szkoły podstawowej*, Warszawa 2018.

- Trzcionkowski L., Wojciechowski L., *Historia, starożytność, średniowiecze. Podręcznik dla gimnazjum, kl. I*, Warszawa 2009.
- Wapiński R., *Historia dla klasy III liceum ogólnokształcącego oraz klasy III technikum*, wyd. 3, Warszawa 1971.
- Węcowski M., Węcowski P., Czuby J., *Historia. Podręcznik klasa I*, Warszawa 2007.
- Zajączkowski S., Baranowski B., Krakowski S., Siuchniński M., *Podręcznik historii dla VII kl. szkoły podstawowej*, red. S. Zajączkowski, Warszawa 1947.
- Opracowania**
- Biskup M., *Rola Zakonu Krzyżackiego w wiekach XIII–XVI, stosunki polsko-niemieckie w historiografii, Studia z dziejów w historiografii polskiej i niemieckiej*, cz. 1, red. J. Krasuski, G. Labuda, A.W. Walczaka, Poznań 1974.
- Chłosta-Sikorska A., *Bitwa pod Grunwaldem w polskich podręcznikach do historii*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historica” 2011, t. XI.
- Choińska-Mika I, Szlanta P, Zawistowski A, *Historia, Podręcznik. Liceum, technikum zakres rozszerzony*, Warszawa 2022.
- Cimek H., *Stanowisko komunistów w kwestii granic zachodnich Drugiej Rzeczypospolitej*, „Wiadomości Historyczne” 1990, nr 4.
- Eisler J., *Mity i stereotypy w PRL*, „Wiadomości Historyczne” 2004, nr 2.
- Gardawski A., *Problem etnogenezy Słowian w świetle archeologii we współczesnej nauce Polskiej*, w: *Materiały XI Ogólnopolskiej Konferencji Archeologicznej*, oprac. W. Bender, W. Chmielewski, R. Schild, i inni „Sprawozdania Archeologiczne” 1971, t. XXIII.
- Hensel W., *35 lat naukowej działalności Józefa Kostrzewskiego. Uczony i człowiek*, „Przegląd Zachodni” 1947, nr 6.
- Jaworska H., *Grunwald aktualny*, „Poradnik Oświatowy” 1948, nr 33.
- Kacprzak P., *Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Sulechowie, Wysiedlenie Ludności niemieckiej z Polski do radzieckiej strefy okupacyjnej w Niemczech w 1947 roku*, „Acta Universitatis Wratislaviensis, no 3322, „Przegląd Prawa i Administracji” 2011, LXXXV.
- Kącka K., *Polityka historyczna: kreatory, narzędzia, mechanizmy działania – przykład Polski*, w: *Narracje pamięci: między polityką a historią*, red. K. Kącka, J. Piechowiak-Lamparska i A. Ratke-Majewska, Toruń 2015.
- Kobyliński Z., *Archeologia wczesnego średniowiecza w Polsce 1939–1989: sukcesy i porażki*, w: *Pół wieku z dziejów archeologii polskiej 1939–1989*, red. J. Lech, Warszawa 2007.
- Kosman M.M., *Polsko-niemieckie stosunki polityczne na przestrzeni trzech dekad po zjednoczeniu Niemiec – główne zagadnienia*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2020, nr 2.
- Kostrzewski J., *Nauka niemiecka wobec odkryć archeologicznych na byłych ziemiach zachodniosłowiańskich*, „Przegląd Zachodni” 1966, nr 4.
- *Z mego życia. Pamiętnik*, Wrocław 1970.
- Labuda G., *Początki państwa polskiego w historiografii polskiej i niemieckiej*, w: *Stosunki polsko-niemieckie w historiografii*, cz. 1. *Studia z dziejów historiografii polskiej i niemieckiej*, red. J. Krasuski, G. Labuda, A. W. Walczaka, Poznań 1974.
- Maternicki J., *Edukacja historyczna Polaków w ostatnim pięćdziesięcioleciu (zarys problematyki badawczej)*, „Wiadomości Historyczne” 1995, nr 3.
- Mazur Z., *Obraz Niemiec w polskich podręcznikach szkolnych do nauczania historii*, Poznań 1995.
- Molik W., Scholz S., *Kulturkampf. W obronie wartości*, w: *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, t. I, red. R. Traba, H. Henning Hahn, współpraca M. Górny, K. Kończal, Warszawa 2015.
- Mówi dr Konrad Jażdżewski*, „Mówią Wieki” 1960, nr 2.
- Nasalska E., *Polsko-niemieckie dyskursy edukacyjne lata 1949–1999*, Warszawa 2004.
- Okła G., *Wielokulturowość w nauczaniu historii w okresie Drugiej Rzeczypospolitej*, Kielce 2008.
- Olivier M., *Bitwa pod Grunwaldem. (Nie) udane mity zwycięstwa*, w: *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, t. 1, red. R. Traba, H. Henning Hahn, współpraca M. Górny, K. Kończal, Warszawa 2015.
- Orzechowski M., *Koncepcja granic zachodnich w programie Polskiej Partii Robotniczej*, „Rocznik Wrocławski” 1962, t. VI.
- Pomorski J., *Jerzego Giedroycia rozumienie historii*, w: *J. Giedroycia rozrachunki z historią i polityką. studia i szkice w czterdziestą rocznicę „Zeszytów Historycznych”*, red. S. M. Nowinowski i R. Stobiecki, Kurowice k. Łodzi 2005.
- Prinke A., *Poza archeologią: Józefa Kostrzewskiego działalność społeczna, obywatelska i patriotyczna*, „Fontes Archaeologici Posnanienses” 2014, cz. 1.
- Stobiecki R., *Historia i historycy wobec nowej rzeczywistości z dziejów polskiej nauki historycznej w latach 1945–1951*, „Acta Universitatis Lodziensis, Folia Historica” 1991, t. XLIII.

- *Koncepcje przebudowy polskiej nauki historycznej w polskiej publicystyce marksistowskiej lat 1945–1948* „Kuznica”, „Mysł Współczesna”, „Nowe Drogi”, „Acta Universitatis Lodzensis”, „Politologia” 1991.
 - *Między kontynuacją a dyskontynuacją*, w: *Humanistyka polska w latach 1945–1990*, red. U. Jakubowska i J. Myśliński, Warszawa 2006.
 - *Stalinowska wizja dziejów Polski – próba rekonstrukcji modeli*, „Dzieje Najnowsze” 1993, nr 3.
- Strauchold G., *Mysł zachodnia i jej realizacja w Polsce Ludowej w latach 1945–1951*, Toruń 2003.
- Trzeciakowski L., *Polityka Prus na polskich ziemiach w XIX wieku w historiografii polskiej i niemieckiej: stosunki polsko-niemieckie w historiografii*, cz. 2. *Studia z dziejów historiografii polskiej i niemieckiej*, red. J. Krasuski, G. Labuda, A. W. Walczaka, Poznań 1984.
- Wielka historia Polski*, t. 1, cz. 2: *Dzieje Polski piastowskiej (VIII wiek – 1370)*, red. J. Wyrozumski, Kraków 2003.
- Zernack K., *Niemcy-Polska z dziejów trudnego dialogu historiograficznego*, red. H. Olszewski, tłumacz. Ł. Musiał, Poznań 2006.

Źródła internetowe

- Dziewanowski-Stefańczyk B., *Współpraca polskich i (zachodnio)niemieckich historyków po II wojnie światowej*, Interakcje. Leksykon komunikowania polsko-niemieckiego, <http://www.polska-niemcy-interakcje.pl/articles/show/37> (dostęp: 25 V 2022 r.).
- Granica zachodnia*, Muzeum Polskich Formacji Granicznych im. Władysława Reginisa, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/wypedzeni;3998939.html> (dostęp: 12 IV 2022 r.).
- <https://muzeumsg.strazgraniczna.pl/muz/granica/przebieg-granic/1945-1990/9942,Granica-zachodnia-1945-1990.html> (dostęp: 12 IV 2022 r.).
- Zbrodnie sowieckie w Polsce 1939–45*, Wirtualny Sztetl, <https://sztetl.org.pl/pl/sloownik/zbrodnie-sowieckie-w-polsce-1939-45> (dostęp: 25 IV 2022 r.).
- Zimna wojna*, Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/zimna-wojna;4001555.html> (dostęp: 25 IV 2022 r.).